

ԿԱՐԵՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՊԱՂԵՍՏԻՆՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻԻ ՋՐԱՅԻՆ ԱՍՊԵԿՏԸ

Արաբ-իսրայելական հակամարտության հիմքում ընկած պաղեստինաիսրայելական հակամարտության ամենակնճռուտ խնդիրներից մեկը ջրի հարցն է: Ի տարբերություն Իսրայելի՝ արաբ մյուս հարևանների հետ ունեցած հարաբերությունների, պաղեստինաիսրայելական հարաբերությունները չեն կրում միջպետական բնույթ: Այս հանգամանքով թելադրված՝ երկու հարևան ժողովուրդների միջև մեծ անհամաչափություն գոյություն ունի ամկա ջրային պաշարներից օգտվելու հարցում: Իսրայելը, ընդհուպ մինչև 1993 թվականը, ջրի, ինչպես նաև այլ հարցերը վճռում էր բացառապես ուժի դիրքից՝ առանց հաշվի առնելու պաղեստինցիների պահանջներն ու իրավունքները:

Տեղագրական ստումով Իսրայելն ու Պաղեստինը (Հորդանան գետի արևմտյան ափը և Ղազայի հատվածը) բաժանված են երեք գոտիների՝ Առափնյա հարթավայրը, որը ծովի մակերևույթից ունի առավելագույնը 200 մ բարձրություն և ձգվում է Իսրայելի հյուսիս-արևմուտքից մինչև Ղազայի հատվածը, Կոաքառալին լեռնաշղթան՝ մինչև 1000 մ - բարձրությամբ, որի մեծ մասն ընկած է Արևմտյան ափի տարածքում, Հորդանան գետի հովիտ, որն արևմուտքում Իսրայելի, իսկ արևելքում՝ Արևմտյան ափի տարածքում է ընկած և ծովի մակերևույթից ունի մինչև 400 մ ցածրություն:

Չնայած Արևմտյան ափ անվանումը վերաբերում է հենց Հորդանան գետից արևմուտք ընկած պաղեստինյան տարածքներին, սակայն ներկայումս պաղեստինցիները զրկված են Հորդանան գետի ջրերից օգտվելու հնարավորությունից: Պաղեստինաիսրայելական ջրային վեճը կենտրոնացած է Արևմտյան ափի և Ղազայի հատվածի ստորգետնյա ջրահոսքերի վրա, որոնք քաղցրահամ ջրի հիմնական աղբյուրն են պաղեստինցի բնակչության համար: Արևմտյան ափի ստորգետնյա ջրապարունակ շերտերի համակարգը կամ Լեռնային ջրակիր շերտը (Mountain Aquifer) բաղկացած է երեք ավազաններից, որոնք ունեն հետևյալ ծավալները՝ Արևմտյան ավազան՝ 362 մլն մ³, Հուսեսառնիյան ավազան՝ 145 մլն մ³, Արևելյան ավազան՝ 172 մլն մ³¹: Արևմտյան և Հյուսիսարևելյան ավազաններն ունեն երկուական ջրապարունակ շերտ,

իսկ Արևելյան ավազանը՝ վեց։ Ջրակիր այս շերտերը տարբերվում են թե՛ խորությամբ և թե՛ պարունակող ջրի որակով և, որպես կանոն, կապված են միմյանց հետ ստորգետնյա երակներով։ Լեռնային ջրակիր շերտի 83 տոկոսն ընկած է Արևմտյան ափի տարածքում։ Պաղեստինախորայելական ջրային մյուս վեճն էլ կենտրոնացած է այսպես կոչված Առափնյա ջրակիր շերտի վրա, որն ունի մոտավորապես 2200 կմ² մակերես և ընկած է Իսրայելի ու Ղազալի տարածքներում։ Միջերկրական ծովի ավազծի երկայնքով։ Առափնյա ջրակիր շերտն ունի 250 մլն մ³ ծավալ, Ղազալի հատվածում՝ 55-65 մլն մ³։ Հաճախ այս ջրերի վերգետնյա չափից ավելի շահագործումը հանգեցնում է որոշ ջրահոսքերի՝ ընդհանուր ստորգետնյա ջրային համակարգից անջատվելուն։ Ավելի կոնկրետ, երբ մի ջրհորից շատ ջուր է օգտագործվում, դա ազդում է մյուս ջրհորների ջրի քանակի նվազմանը կամ չորսմանը։

20-րդ դարի առաջին կեսին Համաշխարհային սիոնիստական կազմակերպությունը հավակնում էր ստեղծվելիք հրեական պետության կազմի մեջ ընդգրկել հարակից ջրային աղբյուրները։ Հրեական գաղթը դեպի Պաղեստին խրախուսելու համար սիոնիստները ձեռնարկեցին մի քանի ջրային ծրագրեր, որոնք միտված էին գաղթական հրեաներին ւս-պահովելու նորմալ կենսապայմաններով և ստեղծելու տնտեսության զարգացման համար նպաստավոր պայմաններ։ Սակայն անգլիացիների կողմից հրեաների բնակեցումը Պաղեստինում առաջացրեց արաբների դժգոհությունը, ինչը դրսևորվեց 1930-ական թվականների ապստամբություններում։ Ձգտելով թուլացնել արաբների ապստամբական շարժումը՝ Մեծ Բրիտանիան հարկադրված էր սահմանափակելու հրեական ներգաղթը և սիոնիստների գործունեությունը Պաղեստինում, ինչն առաջացրեց վերջիններիս դժգոհությունը և վերակողմնորոշումը դեպի ԱՄՆ։ 1939թ. բրիտանական կառավարությունն ընդունեց Յոնիդեսի պլանը, որը նախատեսում էր Յարմուք գետի ջուրն ուղղել դեպի Թիբերիասի լիճ՝ Պաղեստինի հրեա և արաբ բնակչությանը ջրով ապահովելու համար։ Միոնիստները մերժեցին Յոնիդեսի նախագիծը, որովհետև նրանց պատվերով 1938թ. ԱՄՆ-ի Հոդային պահպանման ծառայության ղեկավար Ուոլթեր Զելեյ Լոդերմիլքն արդեն մշակել էր մի նախագիծ, որն ազդարարում էր, որ շրջանի ջրային պաշարների օպտիմալ օգտագործման դեպքում Պաղեստինում հնարավոր կլինի 1.8 մլն հրեա և արաբ բնակչության կողքին բնակեցնել լրացուցիչ 4 մլն հրեաների³։

1948թ. արաբ-իսրայելական պատերազմն ամրապնդեց նորաստեղծ Իսրայել պետության դիրքը և, ընդհակառակը, վերահաստատեց պաղեստինցիների պետականագուրկ կարգավիճակը։ Այդ պատերազմում Եգիպտոսը գրավեց Ղազալի հատվածը, իսկ 1950թ. Հորդանանը բռնակցման ենթարկեց Հորդանան գետի Արևմտյան ափը։ Պաղեստինցիների տարբեր հատվածները փաստորեն հայտնվեցին տարբեր պե-

տությունների կազմում: Նրանց՝ պետականություն չունենալու հանգամանքն իր արտահայտությունը գտավ 1953-55 թվականների Ջոնսթոնի բանակցությունների ժամանակ, երբ անտեսվեց ստորգետնյա ջրառռքերի բաժանման շուրջ մոտեցումների մշակումը և հաշվի չառնվեց շրջանի ջրերի նկատմամբ պաղեստինցիների իրավունքը, քանի որ նրանք չէին դիմվում որպես առանձին պետական միավոր: 1964թ. սեպտեմբերի արաբական երկրների գազաթափողովից հետո, երբ որոշվեց Իսրայելի դեմ ջուրն օգտագործել որպես զենք, նորաստեղծ Պաղեստինի ազատագրության կազմակերպությունը հարձակում իրականացրեց Իսրայելի նորակառույց Ազգային ջրատարի վրա⁴:

1967թ. պատերազմում Իսրայելը գրավեց ոչ միայն երբեմնի ենթամանդատային Պաղեստինի ամբողջ տարածքը, այլև Եգիպտոսին պատկանող Սինայի թերակղզին և Սիրիային պատկանող Գոլանի բարձունքները: Իսրայելը բացարձակ վերահսկողություն հաստատեց Արևմտյան ափի ու Դազայի ջրային պաշարների նկատմամբ և սահմանափակեց պաղեստինցիների՝ ջրային աղբյուրներից օգտվելու հնարավորությունը: Թեև Ավիվը պաղեստինցիներին արգելեց ոչ միայն նոր ջրհորներ փորելը, այլև նրանց համար առկա ջրհորների ջրի օգտագործման սահմանափակումներ մտցրեց: 1967-ից հետո Արևմտյան ափում հրեական բնակավայրերի հիմնումն ու գյուղատնտեսության զարգացումն սկսեց իրականացվել շրջանի ջրերի առկայության շնորհիվ՝ ի վնաս պաղեստինցի ջրօգտագործողների: Բռնազավթված Արևմտյան ափում զանգվածաբար հաստատվող հրեաներին տրվեցին բացարձակ առավելություններ նոր ջրհորներ փորելու և ջրի սակագնի հարցերում, մինչդեռ պաղեստինցիները ջրհորներ փորելու համար արդեն պետք է ստանային իսրայելական իշխանությունների թույլտվությունը: 1967-ից հետո նրանց տրվել է ընդամենը այդպիսի 23 թույլտվություն, ընդ որում՝ չորացած ջրհորների փոխարեն նոր ջրհորներ փորելու, և այդ ջրհորներից միայն երեքն են օգտագործվել գյուղատնտեսական նպատակներով, որի հետևանքով պաղեստինյան գյուղատնտեսությունը 1990-ականներին շարունակում էր մնալ 1967թ. զարգացման մակարդակում: Բացի դրանից, թույլտվության դեպքում պաղեստինցիներն իրավունք ունեին փորելու մինչև 140 մ խորությամբ ջրհորներ, մինչդեռ իսրայելցիները փորում էին մինչև 400 մ խորությամբ ջրհորներ՝ ասպառվելով ավելի որակյալ և վարար ջրի ստացումը, ինչը հաճախ հանգեցնում էր պաղեստինյան ջրհորների ջրի մվազմանը կամ չորանալուն⁵: Պաղեստինցիներին արգելվում էր նաև անտառներ տնկելը, որպեսզի ջրի «ավելորդ կորուստ» չլինի⁶: Այս ամենն ուղեկցվում էր բռնազավթված տարածքներում հրեա բնակչության զանգվածային հաստատմամբ: Ինչ վերաբերում է ջրի սակագներին, ապա իսրայելցիները մեկ խորանարդ մետր ջրի համար վճարում են 0.5 շեկել, իսկ պաղեստինցիները՝ 1.2 շեկել:

Արևմտյան ափում և Ղազալի հատվածում մեկ պաղեստինցուն միջինը բաժին է ընկնում օրական 70 լիար ջուր, իսկ մույն տարածքներում հաստատված մեկ հրեա մոդաբնակին՝ 350 լիար:

Պաղեստինցիները ջրի նկատմամբ իրենց իրավունքը ձևակերպում են հետևյալ կերպ.

1. Որպես Հորդանանի գեաավազանի ժողովուրդ՝ պաղեստինցիներն ունեն Հորդանան գետի ջրերից օգտվելու բնական իրավունք: Նրանք վկայակոչում են 1955թ. Ջոնսթոնի ծրագիրը, որը նախատեսում էր Արևմտյան Ղորի ջրատարով Հորդանան գետից տարեկան 150 մլն մ³ ջուր մղել Արևմտյան ափ, որը չիրականացավ:
2. Պաղեստինցի ժողովրդի օրինական իրավունքն է խորայնական բռնագավթման հետևանքով իրենց ջրերի կորստի համար ստանալ ամբողջական փոխհատուցում:
3. Որպես Հորդանանի գեաավազանի ժողովուրդ՝ պաղեստինցիներն իրավունք ունեն պահանջելու մասնաբաժին Թիբերիասի լճի ջրից, ինչպես նաև վերականգնելու իրենց՝ լճում ձկնորսության իրավունքը:
4. Արևելյան ավազանն ամբողջապես գտնվում է Արևմտյան ափի ընդերքում, ուստի այն բաժանելի ջրային պաշար չէ:
5. Արևմտյան և Հյուսիսարևելյան ավազաններում պետք է սահմանվեն ջրից օգտվելու հավասար իրավունքներ, քանի որ դրանք սկիզբ են առնում Արևմտյան ափի տարածքից:

Ըստ պաղեստինցիների՝ ջրօգտագործման ներկայիս մասնաբաժինները հաստատվել են ոչ թե բանակցություններով, այլ ուժով, և դրանք պետք է վերահաստատվեն միջազգային իրավունքի հիման վրա: Պաղեստինցիները մեղադրում են Իսրայելին միջազգային մարդասիրական իրավունքի խախտման մեջ՝ վկայակոչելով մասնավորապես Պատերազմի ժամանակ քաղաքացիական բնակչության պաշտպանության մասին 1949թ. Ժնևյան կոնվենցիան, ըստ որի գրավող տերությունը իրավունք չունի իր քաղաքացիական բնակչության որևէ մասին իր կողմից գրավյալ տարածք բռնագաղթեցնել կամ տեղափոխել և շահագործել գրավյալ տարածքի մասնավոր և հասարակական սեփականությունը, օրինակ՝ հողն ու բնական պաշարները, ինչպես նաև արտահանել գրավյալ տարածքի որևէ ռեսուրս: Պաղեստինցիները համարում են, որ Իսրայելի կողմից գրավյալ տարածքների պաղեստինցի բնակչության հաշվին ջրի օգտագործումը միջազգային մարդասիրական իրավունքի նորմերի կոպիտ խախտում է:

Իսրայելն իր հերթին նշում է, որ Արևմտյան ափի և Ղազալի հատվածի վրա չեն տարածվում 1949թ. Ժնևյան կոնվենցիայի դրույթները, քանի որ ինքն այդ տարածքները ձեռք է բերել իրեն պարտադրված պա-

տերազմի արդյունքում՝ այդ տարածքները երկու տասնամյակ առաջ զավթած Եզիպտոսից ու Հորդանանից, այսինքն՝ այդ տարածքները ձեռք է բերել ոչ օրինական տերերից, և առ այսօր դրանց (գրավյալ տարածքների) անունից որևէ մեկը չի ստորագրել Ժնևյան կոնվենցիաները¹⁰։ Իսրայելը պնդում է, որ 1967թ. գրավված Արևմտյան ափն ու Ղազայի հատվածը ոչ թե բռնազավթման, այլ վերահսկողության տակ են, և միջազգային իրավունքի նորմերն ամբողջությամբ կիրառելի չեն այդ տարածքների նկատմամբ¹¹։ Ըստ Թել-Ավիվի՝ հրեաների բնակեցումը այդ տարածքներում միջազգային իրավունքի խախտում չէ, քանի որ մարդկանց չի արգելվում բնակություն հաստատել իրենց նախկին կամ իրենց նախահայրերի բնակության վայրերում, «իսկ հրեաներն այդտեղ ապրել են վաղնջական ժամանակներից»¹²։ Պետք է նշել, որ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը 1980թ. N465 բանաձևով հստակ նշել է, որ 1949թ. Ժնևյան 4-րդ կոնվենցիան կիրառելի է Իսրայելի կողմից 1967-ից հետո բռնազավթված բոլոր արաբական տարածքների, ներառյալ՝ Արևելյան Երուսաղեմի նկատմամբ¹³։ Չավթյալ տարածքների ջրի օգտագործման վերաբերյալ Թել-Ավիվն այն տեսակետն է առաջ քաշում, որ ջուրն այնտեղից ոչ թե տեղափոխվում, այլ բնականորեն հոսում է դեպի Իսրայել, և որ մինչև 1967-ն էլ ինքն այդ ջրերից օգտվել է¹⁴։ Իսկապես, հիդրո-երկրաբանական առումով Արևմտյան ափն ավելի բարձրադիր է, և այստեղի ստորգետնյա ջրերը հոսում են (թեև շատ դանդաղ) դեպի Իսրայել։ Ըստ որոշ տվյալների՝ Իսրայելը 1955-ից մինչև 1967-ը իր բուն տարածքից տարեկան շուրջ 270 մլն մ³ ջուր է մղել վեր Արևմտյան ափի ստորգետնյա ջրահոսքերից¹⁵։ Մինչև 1967-ը, Արևմտյան ափում գործող հորդանանյան օրենսդրությամբ պաղեստինցիները հեշտությամբ կարողանում էին ռոտզման համար ջրհորներ վարելու թույլտվություն ստանալ¹⁶։ Գրավյալ պաղեստինյան տարածքներում Իսրայելն իր ջրային քաղաքականությունը կոչում է պաշտպանական՝ հիմնավորելով այն հանգամանքով, որ եթե ստորգետնյա ջրերի օգտագործման նկատմամբ չլինի վերահսկողություն, ապա ծովի աղաջրերը կարող են ներխուժել այդ ջրակի շերտերը¹⁷։

1991թ. վերջին Մադրիդում սկսված մերձավորարևելյան խաղաղության գործընթացը ենթադրում էր, որ արաբ-իսրայելական համապարփակ կարագավորման հասնել հնարավոր չէ առանց առանցքային իսրայելապաղեստինյան հակամարտության լուծման, որը նախևառաջ կապված էր (է) անվտանգության և տարածքային խնդիրների լուծման հետ, իսկ տարածքային խնդիրն անմիջականորեն առնչվում է ջրային աղբյուրների գտնվելու աշխարհագրության հետ։ Բանակցությունների ընթացքում 1992թ. ստեղծվեցին մի քանի բազմակողմ աշխատանքային խմբեր, որոնցից մեկն էլ Ջրային ռեսուրսների բազմակողմ աշխատանքային հանձնախումբն էր (Multilateral Working Group on Water

Resources): Իսրայելապաղեստինյան շփումներում ջրի շուրջ հիմնական խնդիրը կենտրոնացավ Արևմտյան ափի և Ղազայի հատվածի ստորգետնյա աղբյուրների վրա, որոնք ապահովում են Իսրայելի քաղաքահամ ջրի առաջարկի շուրջ 40 տոկոսը: Իսրայելապաղեստինյան շարունակական բանակցությունների արդյունքը 1993թ. սեպտեմբերի 15-ին Վաշինգտոնում ստորագրված Ժամանակավոր ինքնավարության հաստատման մասին սկզբունքների հռչակագիրն էր (Օսլո I համաձայնագիր), որով, ի թիվս պաղեստինյան այլ ինքնավար մարմինների, ստեղծվում էր Պաղեստինյան ջրային վարչություն (Palestinian Water Adminsitartion Authority)¹⁸: Սկզբունքների հռչակագրի 3-րդ հավելվածը վերնագրված է Համագործակցության և տնտեսական զարգացման ծրագրերի իսրայելապաղեստինյան արձանագրություն, որի 1-ին կետով Արևմտյան ափում և Ղազայի հատվածում ջրի հարցով համագործակցության համար երկու կողմերի փորձագետների կողմից մշակվելու էր Ջրային զարգացման ծրագիր. որն ուսումնասիրելու էր երկու կողմերի շահերը ջրի նկատմամբ. ինչպես նաև ջրային պաշարների հավասար (equitable) օգտագործման հնարավորությունները¹⁹: 4-րդ հավելվածում խոսվում էր Մեռյալ ծովի շրջանի զարգացման համատեղ իսրայելապաղեստինա-հորդանանյան մախազի, աղագրկման կայաններ կառուցելու, ինչպես նաև Միջերկրական ծովից (Ղազայի շրջանից) դեպի Մեռյալ ծով ջրատար կառուցելու մասին²⁰: Սկզբունքների հռչակագրի ամենակարևոր կետը, թերևս, Պաղեստինյան ժամանակավոր ինքնավարության հաստատումն էր, որի ենթամանդատությունը տարածվելու էր Արևմտյան ափի և Ղազայի հատվածի վրա: Ջրերի օգտագործման և զարգացման ծրագրերի վերաբերյալ պայմանավորվածությունները դեկլարատիվ բնույթի էին, քանզի ջրի բաժանման վերաբերյալ կոնկրետ թվեր և տեխնիկական մանրամասներ չէին նախատեսում: Այդուհանդերձ, Հռչակագիրն անմախաղես առաջընթաց էր մերձավորարևելյան խաղաղ կարգավորման ճանապարհին, որին հետևած շարունակական բանակցությունները հանգեցրին Վաշինգտոնում 1995թ. սեպտեմբերի 28-ին Արևմտյան ափի և Ղազայի հատվածի մասին իսրայելապաղեստինյան ժամանակավոր համաձայնագրի ստորագրմանը (Օսլո II համաձայնագիր), որով Իսրայելը Արևմտյան ափում ճանաչում էր սրալեստինցիների իրավունքը ջրի նկատմամբ²¹: Համաձայնագրով պաղեստինցիները լրացուցիչ ջուր էին ստանալու Հեբրոնի, Բեթղեհեմի, Ռամալլահի, Նաբլուսի շրջաններում, իսկ Ջենինի շրջանում՝ տարեկան 1.4 մլն մ³ ծավալով ջրհոր փորելու իրավունք, ինչպես նաև տարեկան 5 մլն մ³ ջուր Ղազայի հատվածում²²: Փաստաթղթով պաղեստինցիների համար ջրի հեռանկարային կարիքներն Արևմտյան ափում զնահատվում էին տարեկան 70-80 մլն մ³²³: Պայմանավորվածությունները կյանքի կոչելու նպատակով հաստատվում էր Համատեղ ջրային համձնախումբ

(ՀԶՀ): Պաղեստինցիների համար ամենամեծ ձեռքբերումն այն էր, որ Ղազախի հատվածում և Արևմտյան ափում մասնակիորեն ջրային պաշարների տնօրինությունն իսրայելցիներից անցնում էր իրենց, և իսրայելական գորքերը դուրս էին բերվում պաղեստինյան բնակավայրերից: Պաղեստինաիսրայելական հարաբերություններում աննախադեպ էր նաև ջրային ռեսուրսների զարգացման համար միջազգային ֆինանսական կառույցների խոշորածավալ ներդրումները: 1995թ. հոկտեմբերին Փարիզում քսանինը դռնոք երկրներ և տասն ֆինանսական հաստատություններ որոշեցին Պաղեստինյան ինքնավարության տնտեսության վերականգնման և զարգացման համար հինգ տարվա ընթացքում շուրջ 2.5 միլիարդ դոլարի ներդրում կատարել²⁴: Չնայած արձանագրված առաջընթացին՝ իրականում հետագա տարիներին մեծ դժվարությամբ էին կյանքի կոչվում համաձայնագրով ջրի վերաբերյալ նախատեսված դրույթները: Դա նախևառաջ պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ ՀԶՀ-ն գործում էր միաձայնության (կոնսենսուս) սկզբունքով, ինչը իսրայելցիների համար գործնականում վետոյի իրավունք էր, քանի որ պաղեստինյան ջրային նախագծերն ու առաջարկությունները որպես կանոն մերժվում էին նրանց կողմից: Իհարկե, պաղեստինցիները նույնպես տեսականորեն ունեին այդ իրավունքը: Սակայն այն փաստը, որ ի տարբերություն պաղեստինյան բնակավայրերի՝ հրեական բոլոր բնակավայրերն ապահովված էին մշտական ջրով և ժամանակակից ջրային համակարգերով, ապա երկու կողմերի՝ ջրի պահանջարկի տարբերություններն ինքնըստինքյան բացասաբար էին անդրադառնում համատեղ ինստիտուցիոնալ աշխատանքների վրա: Իսրայելցիները մեղադրում էին պաղեստինցիներին ապօրինի ջրհորներ փորելու, ինչպես նաև ջրային աղբյուրներն աղտոտելու մեջ, քանի որ, իսկապես, Արևմտյան ափում և Ղազախի հատվածում պաղեստինյան բնակավայրերի 2/3-ը չունի կյուղային համակարգ, և դրանց օգտագործված ջրերը ներխուժում են ստորգետնյա ջրակիր շերտեր՝ լուրջ բնապահպանական և սանիտարական սպառնալիք ստեղծելով ջրային այդ համակարգից բոլոր օգտվողների համար:

Ջրի հարցում համագործակցության շուրջ դժվարությունները քննադրվում էին նաև ավելի մեծ քաղաքական գործընթացներով: 1995թ. սեպտեմբերի 28-ի իսրայելապաղեստինյան ժամանակավոր համաձայնագիրը ստորագրելու համար Իսրայելի վարչապետ Իցխակ Ռաբինը երկու ամիս չանցած վճարեց սեփական կյանքով: Նրան փոխարինած Շիմոն Պերեսի օրոք 1996թ. փետրվարի 13-ին Օսլոյում Պաղեստինի ինքնավարության և Հորդանանի հետ ստորագրվեց ջրի վերաբերյալ մեկ այլ փաստաթուղթ՝ Սկզբունքների հռչակագիր ջրի հետ կապված հարցերում և նոր ու լրացուցիչ ջրային պաշարների շուրջ համագործակցության համար²⁵: Այս համաձայնագիրը Իսրայելը չվավերացրեց, որով-

հետև նույն թվականի հունիսին այնտեղ իշխանության եկավ Բենյամին Նաթանյահուի արմատական Լիկուդ կուսակցությունը, ով իր ընտրարշավն սկսել էր Օսլոյի համաձայնագրերի քննադատությամբ: Նաթանյահուի առաջին քայլերից մեկը հրեական բնակավայրերի ընդլայնումն էր Արևելյան Երուսաղեմի արաբական թաղամասում, որը 1967-ից ի վեր ամենաարյունալի պաղեստինախրայելական բախումները հարուցեց: Այս պայմաններում ընդհանրապես հարցականի տակ էր դրվում Օսլոյի համաձայնագրերի իրականացումը: 1997թ. մայիսին Իսրայելի ենթակառուցվածքների նախարար Արիել Շարոնը հայտարարեց, որ պաղեստինցիներն Արևմտյան ափում «կոյուդային ինքիֆուդա» են իրականացնում իրենց դեմ՝ կոյուդային ջրերը դիտավորյալ ուղղելով դեպի հրեական բնակավայրեր, թեև, ըստ նրա, պաղեստինցիներն ունեին մաքրման կայաններ^{26 27}: 1998թ. մայիսին Վաշինգտոնի Մերձավոր Արևելքի ինստիտուտում խոսելով պաղեստինյան պետության ստեղծման հեռանկարի մասին՝ Նաթանյահուի հայտարարեց, որ դա վտանգավոր կլինի Իսրայելի համար, որովհետև «իրենց» ջրերի 40 տոկոսը գտնվում է այն հողերի տակ, որտեղ պաղեստինցիները կեռակեն պետություն²⁸: Պետք է նշել, որ չնայած Նաթանյահուի պերճախոսությանը, շարունակվող արյունահեղություններն ու ներքին ընդդիմության ուժեղացումը նրան ստիպեցին Օսլո I համաձայնագրի 5-ամյա ժամկետը լրանալու կապակցությամբ Վաշինգտոնում 1998թ. հոկտեմբերին Պաղեստինյան ինքնավարության հետ ստորագրելու հուշագիր²⁹:

1999թ. հունիսին Իսրայելի վարչապետ դարձավ հաշտության կողմնակից Էհուդ Բարաքը, որը Պաղեստինի առաջնորդ Յասիր Արաֆաթի հետ ստորագրեց Շարո Աշ-շեյխի հուշագիրը՝ Արևմտյան ափում Պաղեստինյան ինքնավարությանը հանձնելով լրացուցիչ հողեր³⁰: Սակայն 2000թ. սեպտեմբերին սկսվեց պաղեստինյան երկրորդ ինքիֆադան, և բռնությունների ալիքը նոր թափ ստացավ: 2001թ. մարտին Իսրայելում իշխանության եկավ Արիել Շարոնի կառավարությունը, որը շարունակեց ուժի դիրքից խոսելու քաղաքականությունը՝ խորայելական գինված ուժերը մտցնելով Արևմտյան ափի և Գազայի տարածքի պաղեստինյան բնակավայրեր: 2002թ. փետրվարին Արևմտյան ափի տարածքում Շարոնը ձեռնարկեց անջատիչ պատի կառուցումը, ինչն էլ ավելի բարդացրեց հակամարտության կարգավորումը: Նրա այդ քայլը դատապարտվեց մաս և Գազայի միջազգային դատարանի կողմից: Հավանաբար միջազգային հանրության ճնշման տակ էր, որ 2002թ. հուլիսին Շարոնը հայտարարեց Գազայի հատվածից խորայելական ուժերի դուրսբերման մասին՝ նշելով, որ Իսրայելը շարունակելու է տնօրինել ջրի, կոյուդու և մի շարք այլ ոլորտներ³¹: Քաղաքական այս բարդ պայմաններում, բնականաբար, ջրի խնդրում ձեռք բերված համատեղ աշխատանքի փորձը ի չիք էր դառնում: Թեև Ջրային ռեսուրսների բազմա-

կողմ աշխատանքային խմբի շրջանակներում պաղեստինախրայելական շփումները շարունակվեցին, իսկ 2002թ. հոկտեմբերի 20-ին ջրային հրատապ խնդիրները լուծելու օրակարգ հաստատվեց³², սակայն Շարոնի կոշտ քաղականությունը և պաղեստինցիների պարբերական ահաբեկական գործողություններն Իսրայելի դեմ թույլ չտվեցին համագործակցությունը զարգացնել:

ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի՝ պաղեստինախրայելական հակամարտության կարգավորման վերաբերյալ ընդունած մի շարք բանաձևեր, այդ թվում այսպես կոչված Ճանապարհային ուղեցույցը³³, որով մինչև 2005 թվականը պետք է հաստատվեր Պաղեստինյան պետության կարգավիճակը, առ այսօր առաջընթաց չեն արձանագրել: 2004թ. նոյեմբերին Պաղեստինի երկարամյա առաջնորդ Յասիր Արաֆաթի մահով կարծես խնդրի կարգավորման նոր հեռանկար բացվեց, սակայն Համաս կուսակցության հաղթանակը Պաղեստինի խորհրդարանական ընտրություններում 2006թ. փետրվարին կրկին փակուղային իրավիճակ ստեղծեց խաղաղ կարգավորման գործընթացը վերսկսելու, այդ թվում ջրի բաժանման շուրջ համաձայնության գալու առումով:

Այսպիսով, ջրի խնդիրը մշտապես որոշակիորեն պայմանավորել է իսրայելապաղեստինյան հարաբերությունները՝ լինելով այդ հարաբերությունների կարևորագույն ազդակներից մեկը: Պաղեստինի մշտական կարգավիճակի շուրջ ցանկացած համաձայնություն անպայմանորեն կենթադրի ջրի հարցի երկարատև լուծում: Եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ Պաղեստինյան խնդրի լուծումը ենթադրում է նաև շուրջ երկու միլիոն պաղեստինցի փախստականների վերադարձը հայրենի օջախներ, ապա նշանակում է, որ Արևմտյան ավտո և Ղազայում առկա ջրային պաշարները հազիվ թե կարողանան բավարարել կտրուկ ավելացած բնակչության պահանջները: Ինչ վերաբերում է Հորդանան գետի ջրերից օգտվելուն, ապա պաղեստինցիները միանգամայն արդարացիորեն կարող են հավակնել նաև դրան, ինչը կարող է հարցականի տակ դնել նաև Հորդանանախրայելական համաձայնագրի ջրի վերաբերյալ դրույթները: Այսպիսիով, ջրի գործոնը շարունակում է մնալ պաղեստինյան հիմնախնդրի լուծման բանալիներից մեկը:

KAREN HARUTYUNYAN

THE WATER DIMENSION OF THE PALESTINIAN PROBLEM

As one of the core issues of Arab-Israeli conflict, the water factor largely conditions relations between Palestinians and Israelis. The article discusses the importance of the Jordan River waters and the West Bank and Gaza Strip aquifers in the context of the Palestinian problem. It elucidates early Zionist water projects in Palestine, examines the hydropolitical consequences of 1948 and 1967 Arab-Israeli

wars, as well as 1953-55 US failed mediation to alleviate the Jordan basin water shortage through cooperation between Arabs and Israelis. considers Palestinian and Israeli positions on sharing common waters. reviews the Israeli use of the Palestinian occupied territories' waters from the point of International Humanitarian Law. particularly 1949 Geneva Conventions. The Palestinian-Israeli water dilemma is also considered in the light of the 1991 Madrid Conference triggered Middle East Peace Process and the Oslo agreements. The paper analyses perspectives and obstacles of water sharing between Palestinians and Israelis. focusing on the water factor's critical role on the way to the establishment of the Palestinian statehood.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Assessment of Legal Aspects of the Management of Shared Water Resources in the Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA) Region. United Nations, New York. 2002. pp. 84-85
www.cscwa.org.lb/information/publications/division/docs/cnr-01-3.pdf.
2. Նույն տեղում, էջ 84-85:
3. Lowdermilk W.C., *Palestine, Land of Promise*. Harper and Brosers. New York. 1944. p. 101.
4. Allison Berland, "The Water Component of the Peace Process between the Israelis and the Palestinians," Fletcher School of Law and Diplomacy, May 2000, www.transboundarywaters.orst.edu/publications/rclated_research/berland/berland_toc.html .
5. Stephan Libiszewsky, *Water Disputes in the Jordan Basin Region*, www.fsk.ethz.ch/encop/13/cn13.htm.
6. Նույն տեղում:
7. Stephan Libiszewsky, op. cit., www.fsk.ethz.ch/encop/13/cn13.htm .
8. "Economic and Social Repercussions of the Israeli Occupation on the Living Conditions of the Palestinian Territory," General Assembly Economic and Social Council 59-th Session's Record, New York, June 2004, p. 8.
9. 1949թ. Ժնևի կոնվենցիաները և դրանց լրացուցիչ արձանագրությունները, Կառմիր խաչի միջազգային կոմիտեի հրատարակություն, Երևան, 1999թ., էջ 234:
10. "Israeli Settlements and International Law," Government of Israel Policy Guidelines, May 2001, www.mfa.gov.il.
11. Նույն տեղում:
12. Նույն տեղում:
13. United Nations Security Council Resolution No 465, 1.03.1980, <http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/399/58/IMG/NR039958.pdf?OpenElement> .
14. Stephan Libiszewsky, op. cit., www.fsk.ethz.ch/encon/13/cn13.htm .
15. Aaron T. Wolf, *Hydropolitics Along the Jordan River*, Chapter "Israel, the West Bank and Gaza," UN University Press, Tokyo – New York – Paris, 1995
www.unu.edu/ununress/

16. Aaron T. Wolf, op. cit.
17. The West Bank and Gaza: Israel's Options for Peace, Jaffee Center for Strategic Studies, Tel Aviv University, Tel Aviv. 1989, p. 200.
18. Declaration of Principles on Interim Self-government Arrangements, September 13, 1993, Article VII, www.mfa.gov.il/MFA/Peace-Process/Guide-to-the+Peace+Process/Declaration+of+Principles.htm.
19. Declaration of Principles, Annex 3, Protocol on Israeli-Palestinian Cooperation in Economic and Development Programs.
20. Declaration of Principles, Annex 4. Protocol on Israeli-Palestinian Cooperation Concerning Regional Development Programs.
21. Israeli-Palestinian Interim Agreement on the West Bank and Gaza Strip, September 28, 1995, Annex 3: Protocol Concerning Civil Affairs. Appendix 1, Article 40: Water and Sewage www.mfa.gov.il.
22. Նույն տեղում:
23. Նույն տեղում:
24. Alwin R. Rouyer, "The Water Accords of Oslo II: Averting a Looming Disaster," *Middle East Policy*, Vol. VII, No 1, 1999, p. 119.
25. Declaration of Principles for Cooperation on Water-related Matters and New and Additional Water Resources, Oslo, February 13, 1996 www.mfa.gov.il.
26. "Palestinian Authority Intentionally Polluting Water," *Jerusalem Post*, 26.05.1997.
27. Օրինակ, Գերմանական GTZ կազմակերպությունն Արևմտյան ափում հրեական և պաղեստինյան բնակավայրերի կոյուղային համակարգերը զարգացնելու համար առաջարկեց իր օգնությունը, որը պաղեստինցիների կողմից մերժվեց զուտ քաղաքական մպատակներով, քանի որ նրանք չէին ցանկանում ճանաչել հրեական բնակավայրերի գոյությունը 1949թ. զինադադարի զծից ներս:
28. An Address by the Israeli Prime Minister Binyamin Netanyahu to Washington Institute for Near East Policy, May 14, 1998 www.washingtoninstitute.org.
29. The Wye River Memorandum, Signed in Washington D.C., 23.10.1998 www.mfa.gov.il.
30. The Sharm el-Sheikh Memorandum on Implementation Timeline of Outstanding Commitments of Agreements Signed and the Resumption of Permanent Status Negotiations, September 4, 1999 www.iewishvirtuallibrary.org.
31. The Disengagement Plan, February 23, 2004 <http://electronicintifada.net/bytopic/historicaldocuments/342.shtml>.
32. The Multilateral Negotiations: Water Resources Working Group, Meeting of October 20, 2002 www.mfa.gov.il.
33. UNSCR 1515, 19 November 2003, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/621/85/PDF/N0362185.pdf>.